

ZBIÓR ZARZĄDZEŃ STAROSTÓW MIEJSKICH KRAKOWA Z LAT OKUPACJI HITLEROWSKIEJ 1939—1945 W MUZEUM HISTORYCZNYM m. KRAKOWA

Dzieje Zarządu Miejskiego Krakowa w latach okupacji hitlerowskiej nie zostały dotychczas opracowane. Zasadniczą trudność sprawia tu brak materiałów źródłowych. Okupanci hitlerowscy uciekając z Krakowa spalili akta większości urzędów i instytucji lub wywieźli je ze sobą. Podobnie uczyniono z aktami Zarządu Miejskiego, z których część wywieziono już w lipcu 1944 r., a pozostałe w styczniu 1945 r. Dlatego też do dnia dzisiejszego zachowała się znikoma ilość akt byłych Starostów Miejskich Krakowa z lat 1939—1945. Poza tym są to akta drugorzędne i na ich bazie nie można obsolutnie w pełni przedstawić całokształtu struktury organizacyjnej i działalności Zarządu Miejskiego w Krakowie w okresie okupacji. Akta te przechowywane są w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Krakowie.

Brak jest również na ten temat chociażby nawet fragmentarycznych opracowań. Łukę tą w minimalnym stopniu wypełniają wspomnienia Jana Grabowskiego pracującego w samorządzie miejskim Krakowa od 1915 r. pt. „Zarząd Miejski w czasie okupacji” opublikowane w „Roczniku Krakowskim” t. XXXI, Kraków 1949—1957, s. 3—22.

Poza Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Krakowie, najwięcej materiałów związanych z Zarządzeniem Miejskim Krakowa w latach okupacji 1939—1945 posiada Muzeum Historyczne m. Krakowa. W jego bibliotece znajduje się największy w Krakowie zbiór obwieszczeń i rozporządzeń wydawanych przez kolejnych Starostów Miejskich Krakowa z lat okupacji.

W Krakowie po ewakuowaniu się 3 września 1939 r. prezydenta Bolesława Czuchajowskiego, urząd prezydenta objął dotychczasowy wiceprezydent Stanisław Klimiecki. W jego rękach zarząd miasta pozostał do 19 września 1939 r. Następnego dnia został on aresztowany, a Zarząd Miejskim jeszcze przez tydzień kierowali wiceprezydenci: Wincenty Bogdanowski i Tadeusz Miksiewicz.

27 września 1939 r. zarząd miasta z ramienia władz okupacyjnych objął Ernst Zörner, mający tytuł Komisarza miasta Krakowa (Stadtkommisar der Stadt Krakau). Po nim kolejno funkcję zwierzchników Zarządu Miejskiego sprawowali: Karl Schmid,

Rudolf Pavlu i Josef Krämer. Wszyscy oni nosili tytuł Starosty Miejskiego Krakowa (Stadthauptmann der Stadt Krakau) za wyjątkiem Zörnera, który jak już wspomniano do 22 grudnia 1939 r. miał tytuł Komisarza miasta Krakowa oraz Pavlu będącego od 1 kwietnia do 31 września 1941 r. Pełnomocnikiem Szefa Okręgu dla miasta Krakowa (Der Beauftragte des Distriktschef für der Stadt Krakau).

Kompetencje Starosty w myśl rozporządzenia generalnego gubernatora Hansa Franka z 28 listopada 1939 r. „o zarządzie gmin polskich” były dość znaczne. Mógł on ingerować w wiele spraw, a przede wszystkim wydawać własne zarządzenia. Z przywileju tego Starostowie Miejscy Krakowa korzystali skwapliwie. Świadczy o tym wspomniany zbiór ich obwieszczeń i rozporządzeń znajdujący się w Muzeum Historycznym m. Krakowa. Zbiór ten liczy 204 drukowanych różnego rodzaju nakazów, zakazów itp., które były rozplakatowywane na murach miasta. Trzeba tu zaznaczyć, że nie wszystkie rozporządzenia Starostów podawano do publicznej wiadomości w formie obwieszczeń. Szereg z nich publikowano jedynie na łamach dziennika wydawanego w języku polskim „Goniec Krakowski”.

Znajdujące się w Muzeum Historycznym zarządzenia, nie są wszystkimi jakie wydali Starostowie Miejscy. Ponieważ każde obwieszczenie było datowane, na podstawie przerw między datami wydania poszczególnych rozporządzeń, a trzeba dodać, że wydawane one były prawie codziennie (niejednokrotnie w tym samym dniu ukazywało się ich nawet kilka), można w przybliżeniu ustalić braki, sięgające niekiedy kilkunastu sztuk. Od października 1939 r. kolejne rozporządzenia były numerowane liczbą rzymską. Na podstawie luk między następującymi po sobie numerami można już w sposób bardziej dokładny ustalić braki występujące w zbiorze Muzeum Historycznego.

Mimo przejścia kierownictwa administracji miejskiej Krakowa przez władze niemieckie, w 1939 r. organizacja Zarządu Miejskiego opierała się na polskim zarządzeniu z 28 września 1934 r. Stopniowo jednak w miarę upływu lat okupacji następowały zmiany. Gruntowną reformę na tym odcinku przeprowa-

dono w październiku 1941 r. przystosowując administrację miejską do wzorów niemieckich. Poza samym Starostą duży wpływ na zarządzanie miastem otrzymali jego zastępcy dla poszczególnych spraw resortowych, tzw. decernenci, którym przydzielono poszczególne odcinki zarządu miasta i podporządkowano odpowiednie instytucje i urzędy. Schemat organizacyjny z 1941 r. ustalał liczbę decernatów na 9, potem ich liczba wzrosła do 12. Dlatego też na obwieszczeniach znajdujących się w Muzeum Historycznym widnieją podpisy różnych kierowników decernatów podpisujących je w zastępstwie Starosty. Najwięcej znajduje się na nich podpisów samych Starostów, w następnej kolejności dyrektorów Dyrekcji Policji, która tworzyła decernat V. W tym wypadku odczytać można na nich najwięcej podpisów Hirscha.

Jak już wspomniano pierwszym niemieckim zwierzchnikiem Zarządu Miejskiego Krakowa był Ernst Zörner — były nadburmistrz Drezna. Urząd Starosty Miejskiego Krakowa sprawował do 20 lutego 1940 r. Zarządem Miejskim zajmował się on stosunkowo mało, bowiem w pierwszym okresie jego urzędowania, brak było stosownych instrukcji, a poza tym do Krakowa przybyło z nim zaledwie paru urzędników niemieckich. Niemniej jednak Zörner, zresztą jak i pozostali Starostowie Krakowa, był już od pierwszych dni okupacji gorliwym wykonawcą planów okupanta w stosunku do Krakowa, które generalnie sprowadzały się do zniemczenia tego miasta i dyskryminacji jego ludności. Świadczą o tym także jego zarządzenia znajdujące się w zbiorach Muzeum Historycznego m. Krakowa. Tak np. pierwsze z nich z 10 października 1939 r. nakazywało zameldować się w Magistracie wszystkim mężczyznom w wieku 17—45 lat, następnie z 25 października 1939 r. mówiło o godzinie policyjnej, która była przez cały okres okupacji *zmorą* dla mieszkańców. Zarządzenie z 9 listopada 1939 r. znosiło polskie święto państwowe przypadające 11 listopada, zaś z 20 listopada 1939 r. nakazywało oddać polskie mundury i części ekwipunku wojskowego. Obwieszczenie z 12 grudnia 1939 r. dotyczyło posługiwania się językiem niemieckim, zaś z 11 stycznia 1940 r. mówiło o zajęciu i oddaniu sprzętu radiowego.

Szereg obwieszczeń wydanych przez Zörnera, a znajdujących się w Muzeum Historycznym związanych było ze sprawami gospodarczymi i bytowymi ludności Krakowa, między innymi z 13 listopada 1939 r. (o wprowadzeniu kartek na cukier), z 27 listopada 1939 r. (o obowiązku rejestracji pojazdów mechanicznych), z 29 listopada 1939 r. (o użytkowaniu budynków publicznych), z 13 grudnia 1939 r. (o regulacji handlu mlekiem), z 23 stycznia 1940 r. (zakazujące handlu towarami tekstylnymi, obuwiem i skórą) oraz inne. Ogółem w Muzeum znajduje się 32 obwieszczenia z okresu rządów Zörnera. Pierwsze z nich nosi datę 10 października 1939 r., ostatnie 17 lutego 1940.

Następcą Zörnera został jego dotychczasowy zastępca Karl Schmid. Stanowisko Starosty Miejskiego Krakowa piastował on do 31 marca 1941 r. Zarządzenia przez niego wydane, a znajdujące się w Muzeum Historycznym można podzielić na trzy grupy:

1). zarządzenia ograniczające wolność osobistą ludności żydowskiej (np. z 1 marca 1940 r. dotyczące używania przedziałów w tramwajach tylko z napisem „Für Juden”, z 4 marca 1940 r. o ujęciu w ewidencję Żydów obowiązanych do pracy przymusowej, z 29 kwietnia 1940 r. zakazujące im chodzenia po Plantach i Rynku Głównym i inne).

2). zarządzenia o charakterze gospodarczym wprowadzające dalsze restrykcje dla Polaków w tej dziedzinie (np. z 27 lutego 1940 r. o zaopatrzeniu ludności polskiej w mięso, z 5 kwietnia 1940 r. wprowadzające kartki na naftę, benzynę, smary i oleje maszynowe, z 16 kwietnia 1940 r. nakazujące zbiórkę złomu, z 22 maja 1940 r. o rejestracji powierzchni użytków i zasiewów, z 23 lipca 1940 r. określające wysokość daniny od ludności polskiej, z 8 października 1940 r. o zaopatrzeniu ludności w węgiel, czy z 23 października 1940 r. o przydziale ziemniaków).

3). zarządzenia natury administracyjno-porządkowej (np. z 27 lutego 1940 r. dotyczące dopuszczenia do ruchu pojazdów mechanicznych oraz datowane tego samego dnia drugie o usuwaniu lodu i śniegu (Schmid tych ostatnich wydał kilka), z 11 kwietnia 1940 r. o przeglądzie koni, z 18 kwietnia 1940 r. o godzinie policyjnej (również było ich wydanych kilka), z 10 maja 1940 r. o nalepianiu ogłoszeń i plakatów, z 16 sierpnia 1940 r. o obowiązku zgłaszania się polskich oficerów, czy z 30 listopada 1940 r. normujące gospodarkę lokalami i szereg innych. Ogółem w Muzeum znajduje się 53 obwieszczenia wydane przez

CXI. OBWIESZCZENIE

Delegata Szefa okręgu dla miasta Krakowa.

Dotyczy: zakazu noszenia uniformów.

Wskazane jest przypomnieć o następującym:

1) Noszenie uniformów lub podobnych do uniformowych części odzieżowych, jakoteż odznak przez polskich obywateli w Generalnym Gubernatorstwie jest wzbronione. Zakazowi podpadają również mundury polskich uczoiów i uczennic, jakoteż przynależnych polskich szkół wyższych. Ponadto podpada zakazowi noszenie tego rodzaju caspek (wojskowych i uczelnianych).

Uniformy i płaszcze uniformowe nie uważa się jako takie, o ile w miejsce dwóch rzędów guzików metalowych, umieszczono jeden rząd innego rodzaju guzików i usunięto wszelkie odznaki z tych części odzieżowych.

Nie podlegają temu zakazowi jedynie policyj urzędnicy i pracownicy umysłowi, którzy mogą udowodnić, iż są zatrudnieni w służbie niemieckiej jeńcy wojenni pozostający pod niemieckim dozorem.

2) Kto ma jeszcze w posiadaniu lub przechowaniu uniformy, płaszcze uniformowe, części uniformów, albo odznaki służbowe byłej Polskiej Policji Państwowej, jest obowiązany oddać je w najbliższym niemieckim lub polskim urzędzie policyjnym.

Obowiązek oddania tych przedmiotów zachodzi też wówczas, gdy na wymienionych częściach uniformowych usunięto już guziki metalowe i odznaki służbowe.

Obowiązek oddania nie odnosi się do urzędników byłej Polskiej Policji Państwowej, którzy znowu są czynni w służbie niemieckiej.

O ile byli policyj urzędnicy policyjni mogą udowodnić, że mające być oddane części uniformowe nabyli na własny koszt, może być życzliwe odpowiednie odszkodowanie.

3) Wykroczenia przeciw powyższemu będą karane więzieniem.

Kraków, dnia 24 VII 1941.

Delegat Szefa Okręgu
dla miasta Krakowa:
R. PAVLU

Schmida. Pierwsze z nich ma datę 21 lutego 1940 r. czyli wydane zostało już w pierwszym dniu urzędowania Starosty, ostatnie 12 lutego 1941 r.

1 kwietnia 1941 r. rządy na Ratuszu krakowskim objął SS-Obersturmbannführer Rudolf Pavlu, zaciekle wróg Polaków. W myśl ogólnych wytycznych zalecających zacieranie śladów polskości Krakowa wydał on szereg zarządzeń mających na celu nadanie temu miastu zewnętrznych pozorów niemieckości. Między innymi za jego rządów usunięto z herbu Krakowa orła polskiego, zmieniono z polskich na niemieckie nazwy szeregu ulic i placów, zabroniono osiedlać się w Krakowie ludności nieniemieckiej. Warto tu zaznaczyć, że hitlerowcy celowo używali określenia ludność „nieniemiecka”, aby uniknąć słowa ludność „polska”. W ogóle Pavlu nękał mieszkańców Krakowa licznymi nakazami i zakazami. Muzeum Historyczne m. Krakowa posiada też najwięcej obwieszczeń przez niego wydanych bo 59. Pierwsze z nich ogłoszono 5 kwietnia 1941 r., a więc w cztery dni po objęciu przez niego stanowiska Delegata Szefa Okręgu dla miasta Krakowa mówiło o obowiązku zgłaszania się polskich oficerów.

Szereg zarządzeń Pavlu, które są w posiadaniu Muzeum dotyczyło różnych dziedzin życia, w znacznym stopniu go ograniczających. Tak np. ogłoszenie z 15 maja 1941 r. mówiło o gospodarowaniu środkami

OBWIESZCZENIE

w sprawie

oddawania starzyny i materiałów odpadkowych
w mieście Krakau.

Z dnia 20 września 1943 r.

Niniejszym zwracam uwagę na to, że termin do oddania starzyny i materiałów odpadkowych, a mianowicie:

1/2 kg szmat albo	3 kg papieru albo
1/2 kg metali albo	2 kg szkła albo
1/2 kg gumy albo	1 1/2 kg flaszek (flaszki z winą, piwem, wodą
1 kg kości albo	sodowej, wody mineralnej, lemoniady
3 kg łomu żelaza albo	lub flaszki monopolowej)

za 4. kwartał kalendarzowy 1943 r. mija z dniem 5 października 1943 r.

Niemiecka ludność miasta Krakau, która jeszcze nie wypełniła swojego obowiązku oddania za poprzednie kwartały kalendarzowe albo wypełniła go tylko częściowo, ma możność uzupełnienia tego zaniedbania do dnia 5 października 1943 r. przez oddanie u poniżej wymienionych handlarzy-pośredników:

Pruss, ul. Mogilska 35, telefon 114-34.

Mikołajczyk, Alte Weichselstrasse (ul. Starowislna) 56, tel. 113-27.

Danilec, ul. Miodowa 47.

Przybyłowski, ul. Zabłocie 3, telefon 125-41.

Mysona, Schwedenstrasse (ul. Racławicka) 26, telefon 220-10.

ul. Dajwór 16.

Fronteichnamstrasse (ul. Bożego Ciała) 9, telefon 120-10.

Pyrclak, ul. Kurniki 2.

Czak, ul. Miodowa 48.

Kto nie może dowieść wypełnienia swego obowiązku oddania podlega karze stosownie do § 4 rozporządzenia o założeniu Urzędu Gospodarowania Starzyny i Materiałami Odpadkowymi w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 11 sierpnia 1941 r. (Dz. Rozp. G.G. str. 487).

Stadthauptmann der Stadt Krakau

Krakau, dnia 20 września 1943 r.

Dr KRAMER
p.o. Stadthauptmanna

OBWIESZCZENIE

Stadthauptmanna der Stadt Krakau

w sprawie

zgłoszenia i oddania do używania rowerów w Generalnym Gubernatorstwie

Z dnia 8 sierpnia 1942 r.

Celem wykonania rozporządzenia policyjnego o zgłoszeniu i oddaniu do używania rowerów w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 3 sierpnia 1942 r. (Dz. Rozp. G.G. str. 421) postanawiam:

I. Obowiązek zgłoszenia.

Osoby, nie będące Niemcami, które są właścicielami, posiadaczami albo przechowawcami rowerów, są obowiązane zgłosić je najpóźniej do dnia 20 sierpnia 1942 r. we właściwym miejskim urzędzie obwodowym. Także rowery nieużywane należy zgłosić. Na dowód zgłoszenia wydaje się poświadczenie.

Jeżeli osoba, nie będąca Niemcem, nabędzie lub pozyska w przyszłości rower, wówczas tak nabywca, jak i pozyskacz jest obowiązany zgłosić to w ciągu jednego tygodnia we właściwym miejskim urzędzie obwodowym.

Niemcy, którzy pozbyli lub nabyli rowery po dniu 6 sierpnia 1942 r., są obowiązani zgłosić to w moim Urzędzie Rachy Drogowej, wojcie od ulicy Kapucyńskiej 2, pokój Nr. 22.

Jeżeli obowiązany do zgłoszenia wyprowadza się z obszaru miasta, jest obowiązany rower wynieść.

II. Uprawnienie do używania.

Używanie rowerów przez osoby, nie będące Niemcami, dozwolone jest od dnia 30 sierpnia 1942 r. tylko na podstawie mojego zezwolenia. Zezwolenia udziela się, jeżeli używanie roweru jest konieczne z potrzebne ze względów zawodowych lub innych ważnych przyczyn. Jeżeli konieczność jest szkodliwa stosunkiem pracy, należy przedłożyć odpowiednie poświadczenie pracodawcy.

Wniosek należy składać na piśmie we właściwych miejskich urzędach obwodowych.

III. Postanowienia karne.

Zwraca się uwagę na postanowienia karne, zawarte w § 4 rozporządzenia policyjnego.

Stadthauptmann der Stadt Krakau

Dyrektor Policji

W zastępstwie:

podp. **Hirsch**

energetycznymi (sprawy tej dotyczyło kilka dalszych), z 4 lipca 1941 r. zakazywało noszenia uniformów, z 6 listopada 1941 r. normowało publiczną gospodarkę lokalami mieszkaniowymi i użytkowymi, z 3 stycznia 1942 r. nakazywało oddanie butów narciarskich i nart, z 2 lutego 1942 r. zakazywało handlu starzyną na pl. Bawół, z 23 lutego 1942 r. mówiło o daninie, z 28 kwietnia 1942 r. o podatku od psów, z 8 sierpnia 1942 r. o obowiązku oddania rowerów, z 15 listopada 1942 r. o oddawaniu mleka, z 6 marca 1943 r. o zbieraniu i oddawaniu starzyny i odpadków itp. Wzywał też Pavlu na wyjazd na roboty do Niemiec (np. w obwieszczeniu z 15 stycznia 1943 r.), nękał ludność Krakowa częstymi zmianami godziny policyjnej, zarządzał różnego rodzaju spisy jak np. 14 maja 1941 r. spis ludności, 17 maja 1941 r. spis buhajów i knurów, 10 stycznia 1942 r. spis gruntów użytkowych, 22 czerwca 1942 r. spis warzyw, 24 lutego 1943 r. spis psów itp). W Muzeum Historycznym znajduje się partia obwieszczeń Pavlu nakazujących dokonywania różnego rodzaju szczepień, następnie związanych z obowiązkiem zaciemniania, a także dotyczących kart rozpoznawczych. Jest też zarządzenie z 10 czerwca 1942 r. nakazujące „upiększanie ulic miasta”. Ostatnie obwieszczenie znajdujące się w Muzeum podpisane przez zastępcę Starosty Doeringa w sprawie badań nad użytkowaniem gruntu w Krakowie wydane zostało 5 kwietnia 1943 r., a więc na pięć dni przed powołaniem Pavlu do wojska.

4 grudnia 1941 r. Pavlu zapoczątkował wydawanie gazety do użytku wewnętrznego pracowników Zarządu Miejskiego tzw. „Informacji Starosty miasta Krakowa (Mitteilungen des Stadthauptmanns der Stadt Krakau)”. Ostatni numer „Informacji” ukazał się 28 listopada 1944 r. Zamieszczano w nich nawet najdrobniejsze zmiany w strukturze organizacyjnej władz różnych szczebli, obsadzie personalnej, zmiany adresów czy telefonów poszczególnych urzędów itp. Muzeum Historyczne posiada następujące numery tej gazety: nr 16, 17, 18, 19, 20, 21 z 1942 r. oraz nr 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 i 12 z 1943 r. (Znacznie większą ilość posiada Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie).

Podobne w treści do obwieszczeń Pavlu są obwieszczenia wydane przez jego następcę Josefa Krämera, który urząd Starosty Miejskiego Krakowa pełnił od 11 kwietnia 1943 r. do 17 stycznia 1945 r. Krämer podobnie jak i jego poprzednik ział nienawiścią do wszystkiego co polskie. Zainicjował on między innymi wysiedlenie z Krakowa zakładów opiekuńczych i klasztorów, wzmógł akcję wywozu ludności na przymusowe roboty do III Rzeszy starając się osłabić w mieście żywioł polski. Zadbał też o to, aby od lipca 1944 r. do ostatnich dni okupacji wywieźć z krakowskich zakładów i fabryk jak najwięcej maszyn i urządzeń. Muzeum Historyczne m. Krakowa posiada 46 obwieszczeń wydanych za jego rządów. W większości dotyczą one jednak spraw niezbyt istotnych, chociaż wpływających na uciążliwość życia ludności. Między innymi zarządził on 30 kwietnia 1943 r. dostawy mleka i masła, 20 września 1943 r. oddawanie materiałów

odpadkowych (podobnie 6 marca 1944 r., oraz 2 czerwca 1944 r. i 30 października 1944 r.), 2 listopada 1943 r. przegląd młodzieży obowiązanej do odbycia Służby Budowlanej. Gross jego obwieszczeń znajdujących się w Muzeum dotyczy różnego rodzaju upraw i „badań” (np. z 10 maja 1943 r. badania nad użytkowaniem gruntów, 11 czerwca 1943 r. badania nad uprawą jarzyn), oraz szczepień przeciw ospie, tyfusowi i wściekliźnie. Zarządził też spis drzew owocowych (6 sierpnia 1943 r.), spis zwierząt (25 maja 1943 r. 18 listopada 1923 r. oraz 2 maja 1944 r.), spis mieszkań i lokali użytkowych (1 czerwca 1944 r.), wzywał do zabezpieczenia schronów przeciwlotniczych (24 listopada 1943 r.), usuwania śniegu i lodu z chodników (9 grudnia 1943 r., 13 grudnia 1944 r. i 6 stycznia 1945 r.). Kilka jego obwieszczeń dotyczyło zmiany godziny policyjnej. Ostatnie obwieszczenie wydane przez Krämera znajdujące się w Muzeum Historycznym, a tym samym ostatnie z okresu okupacji nosi datę 6 stycznia 1945 r.

Poza omówionymi wyżej obwieszczeniami i zarządzeniami Starostów Miejskich Krakowa w Muzeum m. Krakowa znajduje się szereg zarządzeń różnego rodzaju i różnego szczebla władz okupacyjnych jak np. kierownika Urzędu Pracy, Szefa Dystryktu Krakowskiego, wyższego dowódcy SS i policji Dystryktu Krakowskiego oraz samego generalnego gubernatora Hansa Franka. Aczkolwiek zbiór ten jest niekompletny i znacznie zróżnicowany pod względem wagi zagadnień, w sumie jednak jako największy w Krakowie stanowi cenne źródło do dziejów okresu, w którym nad Wawelem powiewała flaga ze swastyką.

